

УДК 316.648:316.35

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.64.38>

МЕТАНАРАТИВ ЧОРНОБИЛЯ І СВДЧЕННЯ. ВИМІР ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Едуард Щербенко

Музей історії міста Києва

вул. Богдана Хмельницького, 7, 01030, м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>

Стаття присвячена виявленню змін у Чорнобильському наративі в українському суспільно-політичному дискурсі в контексті переосмислення протягом часу масштабу подій. Важливим постає генераційний вимір проблеми, зокрема зміна рефлексивного інструментарію акторів-нараторів, що включає, між іншим, перехід від оптики утопії до катастрофічної, а далі трагічної візії. Парадоксальним елементом на цьому шляху виявляється складник іронії (відзначений, зокрема, в праці Т. Гундорової), що став домінантою українського літературного постмодерну. Врахування досвіду покоління, чие дитинство пройшло під знаком Чорнобиля, дозволяє виявити особливий перехідний етап у формуванні вітчизняної уявленої спільноти пізньо- та післярадянської доби, коли чорнобильська травма відіграє роль домінанти: «чорнобильське» й «українське» на певний час стають взаємно визначальними. Пробудження громадянського суспільства, перетворення екологічної проблематики на наріжний пункт суспільного порядку денного суттєвою мірою визначили пункт неповернення на шляху України до Незалежності. Водночас подібний сценарій розвитку подій не був гарантованим, що засвідчує зокрема білоруський кейс, в якому аналогічна мобілізація громадянського суспільства не відбулась. Розвиток чорнобильської теми набуває нового повороту після Фукусіми (2011), коли феномен Чорнобиля перетворюється на матрицю в інтерпретації поточних подій. Водночас нового виміру набуває концепт відповідальності, коли виявляється, що ніби самоочевидний порядок відкритості у разі доступу до інформації про доленосні для людства події, не гарантований і що його належить обстоювати. Новий етап у рефлексії феномену Чорнобилю позначає відомий мінісеріал, який поживавлює дискусії й водночас сприяє туризму до зони відчуження, що водночас ставить перед дослідниками нові проблеми.

Ключові слова: виклик, генерація, наратив, суспільно-політичний дискурс, травма, Чорнобиль.

Історик С. Плохій у книзі «Чорнобиль. Хроніка ядерної катастрофи» [1] починає розповідь про подорож до Чорнобилю разом з кількома зарубіжними колегами зі згадки про комп'ютерні ігри, які спонукали його супутників до цього візиту. В одній – «S.T.A.L.K.E.R – Тінь Чорнобилю», шутері з елементами *survived horror*, події відбуваються в Чорнобильській зоні відчуження після вигаданого другого ядерного вибуху. В іншій грі – «Call of Duty 4: Modern Warfare» – один з головних персонажів, капітан Джон Прайс, вирушає в покинуте місто Прип'ять, щоб ліквідувати лідера російських ультранационалістів. Прихильники цих ігор вирішили побачити місто на власні очі.

По суті, перед нами свідчення завершального етапу перетворення Чорнобильського сюжету на складник світової казки з її архетиповою конструкцією випробування (зв'язок казки з ініціаційним обрядом виявив свого часу В. Пропп)¹.

¹ Сам автор багато в чому новаторської праці, між іншим, вбачає власне досягнення у перекиданні мостика між стилістичними шарами людських свідчень і своєрідною бюрократичною «говіркою» доби, без врахування якої недосяжна побудова картини правильного масштабу подій. У горизонті нашого дослідження цей порядок сполучення різних оптик дозволяє виявити наскрізний сюжет *звільнення від заручництва*, що єднає всіх – від пересічних громадян до лідера держави. Зміни наративу, зокрема поступовий перехід від дискурсу «аварії» до катастрофи, на що звертають увагу й актори-наратори, засвідчує *темпоральний* складник цього



У цій ретроспективі помітно, що вже від самого початку Чорнобильського проєкту, який сходить до середини 1960-х (а саме ініціативи низки тодішніх українських керівників щодо необхідності долучення УРСР до розвитку ядерної енергетики як свого роду «ядерного клубу»), знаходимо засновки свого роду «казки про майбутнє».

На всім шляху розвитку сюжету до необоротного моменту експерименту квітня 86-го можна прослідкувати динаміку двох складових векторів, орієнтованих, відповідно, до полюсу граничної відповідальності актора-наратора й обернено до «нульової» її позначки. Це стосується, зокрема, питання розміщення АЕС (у малонаселених чи густонаселених районах), типу реактора (існував альтернативний «чорнобильському» РБМК більш безпечний варіант) тощо.

Певною мірою ключовою може виступати тут фігура директора ЧАЕС В. Брюханова (1935–2021), який встиг залишити свої свідчення. Маючи до діла з перетином надзвичайно різних, часом взаємовиключних інтересів: відомчих, часів стагнуючої радянської економіки (коли нова перспективна галузь енергетики як виняток дозволила звітуватися про виконання й перевиконання планів, з відповідними статусними здобутками номенклатури як нового класу); виробничих (де треба було зважати на зацікавленість будівельників в отриманні передбачених нормами надбавок); соціальних (представлених, зокрема, місцевим партійним керівництвом, яке лобіювало розвиток соціальної сфери «міста майбутнього» Прип'яті: магазини, басейни й под.), він необхідним чином залишався тим, хто засвідчував своїм підписом поточний (не)успішний стан розвитку проєкту, в якому, наче краплині, відбивалися загальні риси цілого режиму.

Зі свого боку будівельники впиралися у відому проблему постачальників. Маючи можливість при своєму статусі Героя Соціалістичної Праці виступати «гравцем» на інформаційному полі, керівник будівельників В. Кизима дозволив надати журналістці місцевого видання інформацію про стан справ зі споруджуванним 5 блоком ЧАЕС.

«Цифри, вписані Ковалевською, створювали жахливу картину: понад 70% обладнання, привезеного одним із постачальників, мали серйозні дефекти; 365 тонн металокопункцій для резервуару, в якому буде зберігатися ядерне паливо, також мали дефекти; залізобетонні панелі, надані іншим постачальником, були неправильного розміру і потребували корегування вже на будівельному майданчику. Втім головна проблема полягала не в цьому: навіть якщо певні матеріали відповідали специфікаціям, інша частина взагалі ще не прибула – загалом бракувало 2 435 тонн металокопункцій. Кизима дав зелене світло статті, яку Л. Ковалевська опублікувала під псевдонімом «Л. Станіславська» 21 березня 1986 року [1, с. 56].

Момент доленосного випробування вписується у загальну логіку подій. Постаючи в певному сенсі рядовим технічним епізодом, що не потребував, приміром, присутності директора ЧАЕС (який прибув на місце відразу після повідомлення про аварію), він позначений низкою відступів персоналу від уже затвердженої програми, як уже траплялося раніше. Після того, як реакція кількарисово майже зупинена і знов «розігнана», вийшла з-під контролю і зруйнувала реактор, викинувши назовні десятки тонн ядерного палива, події починають розгортатися за ніким не передбаченим сценарієм.

Пожежники прибувають на місце за лічені хвилини. При тому, що вони не мають захисного спорядження і зупиняють поширення займання від розпеченого графіту на

сюжету дорослішання: показово, що в Білорусі, територія якої де факто найбільше постраждала від радіоактивного забруднення, не відбулася консолідація громади навколо нового порядку денного, на кшталт українській (інакше кажучи, шансом втекти заручник має ще скористатися).

сусідній блок, по суті, голими руками², важливим виявляється рішення командира загону В. Павлика щодо сигналу тривоги третього, найвищого рівня, що означало негайне приведення у бойову готовність усіх пожежних частин Київської області.

Прибуття членів урядової комісії на місце, поступова зміна уявлення щодо масштабів загроз зумовили необхідне рішення щодо евакуації міста Прип'яті й зміни розміру зони відчуження з початкових 10 до 30 км. Свідчення учасників подій зберегли сюрреалістичну картину, коли спецтехніка вже мисе вулиці піною для дезактивації, водночас люди продовжують гуляти з дітьми й загоряти.

Ключовим поворотом у розвитку подій стає міжнародний розголос. Вже 27 квітня на шведській АЕС Форсмарк фіксується аномальний рівень радіації. Після перевірки й виключення можливості власних джерел забруднення стає зрозуміло, що причина знаходиться за кордоном, беручи до уваги переміщення повітряних мас, на території СРСР. Неодноразові запити до радянської сторони залишаються без відповіді до 28 квітня, коли в програмі «Час» звучить коротке повідомлення з визнанням інциденту (безпрецедентне для радянської системи)³.

Наступним випробуванням виявляється Першотравнева демонстрація в Києві, яка відбувається за суттєвого підвищення радіаційного фону після зміни напрямку вітру. Паліативом стає скорочення місцевим керівництвом часу традиційних урочистостей та кількості маніфестуючих (за свідченням тодішніх перших осіб УРСР, вимога неодмінного проведення надходила з Москви).

Черговий пункт розриву відповідальності, характерний для «закритого» режиму, виявився в тому, що ЧАЕС перебувала в підпорядкуванні союзного Центру, до якого першочергово надходили й репортажі місцевих служб безпеки. Панічні настрої і стихійні спроби населення з евакуації відбиті в розсекречених повідомленнях співпрацівників КДБ. Новим безпрецедентним кроком українського керівництва стає рішення про евакуацію з Києва дітей. Тодішня Голова ВР України В. Шевченко таким чином виклала хід подій.

«Я відчула необхідність цього інтуїтивно. Адже ми знали не набагато більше, ніж інші громадяни. Пригадую, попросила в бібліотеці знайти всю можливу літературу з радіології.

Читаю: працівнику, який працює на АЕС, упродовж року допускається отримати 5 мікрорентген. А тут нам раптом заступник міністра охорони здоров'я Щепін із Москви дає телеграму, що 5 мікрорентген – допустима доза для дітей! Я й підняла гвалт, що дітей треба вивозити.

Третього травня запросила до Президії ВР головного гінеколога України, начальника управління охорони материнства і дитинства МОЗ, заступника директора Інституту материнства і дитинства, щоб порадитися стосовно дітей і вагітних жінок.

Ця наша зустріч була «нелегальною», я нікому про неї не сказала, мені самій було важливо знати, як діяти далі. Вони порекомендували, що вагітних жінок про всяк випадок краще покласти на збереження в пологові будинки, а дітей не випускати зайвий раз на вулицю.

Шостого травня зі мною зустрівся генерал Федоров, начальник союзної служби з цивільної оборони. І каже, що має підозри, ніби комісія дає не зовсім об'єктивні дані щодо зараженої території. Він розкрив карту і показав мені плями в Чернігівській, Житомирській, Київській областях, які зафіксували військові.

² Повторюваний «кадр», коли працівники станції, а далі прибуваючі члени урядової комісії відфутболоють шматки графіту, що потрапляють під ноги, не усвідомлюючи, що їх викинуло вибухом з реактора, віщують усю наступну апокаліптичну «поетику» подій.

³ Варто згадати формулу Сартра: людина – це те, що вона зробила з тим, що зробили з нею.

Ми разом поїхали до Щербицького, той запросив Ізраєля та Ільїна, головних фахівців, що розробляли рекомендації, якими ми, керівники України, мали керуватися. Коли зайшла мова про вивезення з міста дітей, вони закурили головами: це виключено, немає необхідності...

Я розплакалася і запитала: «Якби в Києві були ваші діти й онуки, ви б їх вивезли?». Вони мовчали. Для нас це був сигнал, що дітей треба вивозити.

Уже наступного дня я переговорила з керівниками всіх союзних республік щодо прийому наших дітей. В Україні для них вирішили звільнити всі санаторії, профілакторії, бази відпочинку.

Потім була телеграма з Москви, в якій від нас вимагали не сіяти паніку. Дев'ятого травня Щербицькому зателефонував Горбачов і сказав те ж саме.

«І що ви йому відповіли?» – питаю. – «Що це Валентина Семенівна здійняла паніку, а ми всі їй піддалися». – «То як будемо діяти?» – мало не плачу я. – «Вивозитимемо, – сказав він. – За дітей нас ніхто не покарає». Таким чином, наскрізним сюжетом стає вивільнення у горизонті безпрецедентного із ситуації безпрецедентного [2].

Укладачі збірника документів, який відбиває хід подій щодо ліквідації наслідків аварії, звертають увагу, що на жодному з 22 засідань, проведених Оперативною групою у період з 3 по 31 травня 1986 р., не обговорювався процес бодай часткової евакуації жителів зі столиці України, яка також зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС. «Відсутність у порядку денному роботи спеціальної управлінської ланки питання про організований вихід з міста Києва і розміщення в замиській зоні робітників та службовців, об'єктів народного господарства, ймовірно, було продиктоване відсутністю в достатній кількості матеріально-технічних ресурсів для евакуації... Разом із тим нерішучість політичного керівництва республіки провести організовану і масштабну евакуацію жителів Києва містить у собі й політичний складник. Аварія на 4-му енергоблоці ЧАЕС кидала тінь на «передові позиції у світі» вітчизняної атомної промисловості, створювала негативний імідж Радянському Союзу за кордоном. Не дивно, що будь-які відомості про техногенну катастрофу поблизу Києва мали проходити через сито політичної цензури. Під приводом недопущення панічних настроїв серед громадян владні структури свідомо подавали скупу інформацію для ЗМІ, сподіваючись применшити справжні масштаби трагедії». Окремо наголошується упушення часу для йодової профілактики населення: «Неготовність до проведення профілактичних заходів з мінімізації радіаційної небезпеки, постійне озирання партійно-державного керівництва УРСР на союзні інстанції призвело до провалу йодної профілактики уражень щитовидної залози у населення територій, що зазнали впливу радіоактивних викидів» [3, с. 11–12].

Непередбачуваним фундаментальним наслідком «чорнобильських» подій 1986-го стало пробудження громадянського суспільства в Україні. Постанова асоціації «Зелений світ», набуття екологічною проблематикою значення наріжного пункту суспільного порядку денного докорінно змінило політичну ситуацію в країні. За пізнішим формулюванням історика В. В'ятровича, відбулася руйнація певного варіанту суспільного договору.

«Дуже символічно, що ця подія стала одним з перших виявів демократії вже в Україні. Чому так сталося? Чому ця екологічна тема, тема катастрофи стала таким потужним струменем для багатьох людей відкинути від себе радянську ідентичність? Тому що стало зрозуміло, що влада бреше, а ця брехня може просто вбивати. Стало зрозуміло, що цей умовний суспільний договір, який був у Союзі про те, що ви забираєте нашу свободу, але натомість даруєте нам відчуття безпеки, порушений владою...

Перші мітинги 1988 року призвели до того, що в цьому опозиційному до радянської влади русі з'являється потужний екологічний складник. До того це були виключно політичні, тобто якісь дисиденти, колишні політв'язні, але поява в цьому наративі боротьби проти влади екологічного руху дала дуже потужний поштовх вперед і вивела його на світовий рівень...

Чорнобильська катастрофа мобілізувала набагато більше людей. Вона штовхнула на протест проти влади звичайних людей, які, можливо, ніколи б спеціально не включилися в якісь політичні процеси. Аварія на ЧАЕС додала цьому антирадянському національно-демократичному руху масовості, якої до того в Україні не було [4].

На важливий поколіннєвий вимір збереження пам'яті про подію і складання новітньої української ідентичності звертає увагу В. Яковлева в дослідженні «Чорнобиль для кожного: пост-чорнобильське дитинство в Україні». Констатуючи, що тема Чорнобиля для тієї доби постає наскрізною і всюдисушою («Сама подія і наслідки Чорнобильської аварії глибоко проникли у повсякдення і дітей, і дорослих того часу. У взаємодії із соціо-політичними й економічними обставинами і труднощами державної перебудови Чорнобиль набув особливого символічного значення, перетворюючись на втілення досвіду катастрофи – і для постраждалих, і для ширшого загалу громадян, які колективно опиняються у кризовій ситуації»), авторка торкається сюжетів гуманітарної допомоги з боку Заходу та пов'язаного з цим корупційного складника, в т.ч. стосовно лікування дітей-«чорнобильців» за кордоном, і нарешті, відзначає в дискурсивному плані темпоральне зрощення «чорнобильського» й «українського».

«Відчуття катастрофи стає буденним і всюдисущим, а наслідки Чорнобиля змінюють не лише країну, а й *увялення* про країну, уявлення про самих себе і людські соціальні стосунки. Разом з Гласністю й Перебудовою Чорнобиль дав можливість для незначної й нетривалої вигоди, мізерної компенсації за статус «постраждалого», підживлюючи соціально-економічні умови для дискримінації і нерівності в усіх суспільних верствах, і не лише серед дітей. Беручи до уваги пластичність соціальних процесів на прикладі формування поколіннєвих рамок, я пропоную розглядати Чорнобиль як феномен, як своєрідну метафору, що у колективній українській свідомості по-своєму заміщує Україну. На пост-чорнобильській глобальній мапі, так само, як і в очах безлічі українців, «Чорнобиль» повільно розповзається на цілу Україну та поза її межі. «Українське» включає «чорнобильське», водночас «чорнобильське» є «українським». Щоб зрозуміти, наскільки Чорнобильська катастрофа насправді вплинула на Україну й світ, наголошуючи «невидимість» радіації, ми маємо дослідити й зрозуміти, що ми всі *пам'ятаємо* про Чорнобиль і *що саме* ми пам'ятаємо, і *чому* – чому кожен з нас є по-своєму «чорнобильцем»?» [5] (виділено авт. – *Е.Щ.*).

На ключовому зсуві між домінантами «аварії» та «катастрофи» наголошують учасники нещодавньої мережевої дискусії нового покоління інтелектуалів [6]. Важливо, між іншим, що ця трансформація наративу забезпечується за допомогою такої впливової медії, як кіно (принадно згадується, що першою, «до 86-го», версією оптики були утопічні атомогради).

«Важливо прослідкувати, як відбувається перехід від аварії до катастрофи. Спочатку це власне аварія: соціальна подія, екологічна подія, політична подія і дуже інтенсивно візуальна подія. Чорнобиль провокує спалах української кінематографії. Загалом «Укртелефільм», «Укркінохроніка», «Київнаукфільм» – три центральні студії неігрового кіно в Україні – зняли більш ніж 35 фільмів...

Через кіно ми бачимо процес, про який уже згадував Сергій Плохій на дискусії «Як працювати з пам'яттю про Чорнобиль» – як Україна втрачає свою суб'єктність і стає віктимною локацією, в якій інші гравці розгортають свої замисли. І перший ключовий фільм у цьому контексті – це «Хроніки важких тижнів» (1986). Режисер Володимир Шевченко

отримав велику дозу радіації та помер незадовго після зйомок, він став у певному сенсі кінематографічним мучеником і пророком. Для нього цей фільм – про героїчний подвиг, така ще доволі радянська риторика. Стрічку нагородили премією Довженка як найкращий патріотично-військовий фільм...

Хроніка – це ключовий наратив поставарійного, перехідного, перебудовного часу. Але ближче до 90-х років наратив поступово змінюється. І фільм «Чорнобиль. Тризна» (1993, режисер Ролан Сергієнко), сценарій до якого писала Ліна Костенко, демонструє дуже показовий перехід: Чорнобиль припиняє бути аварією. Він стає соціальним, політичним, економічним, універсальним уроком для всього людства, катастрофою християнською, релігійною штибу, яка відбулася не в Україні, а з Україною...

Ось така рамка, на мій погляд, продуктивна – від аварії до катастрофи. Важливо, що «катастрофа» як юридичний термін з'являється в професійному полі через прийняття Закону України «Про наслідки ліквідації Чорнобильської катастрофи» 1998 року. Аварія – це щось дуже локальне, а катастрофа – це те, що має наслідки і до сьогодні.

У ході цього перекоustruвання наративу виникає непередбачуваний ефект. Вже на перших етапах рефлексії по гарячих слідах, з інстинктивним зверненням до елементів апокаліптичної поетики («Чорнобильська мадонна» І. Драча, «Марія з полином в кінці століття» В. Яворівського й ін.) й поряд сміховою струєю радянського напівлатентного карнавалу⁴, відбувається певне їх переплавлення, за підсумками якого в праці «Післячорнобильська бібліотека» Т. Гундорова відрефлектувала нову стилістичну доміную в осмисленні Чорнобиллю як унікального досвіду [8]⁵.

Після подій на Фукусимі (2011) прикметно, що вже Чорнобиль стає матрицею для осмислення граничного досвіду (хоча серед експертів також робиться наголос, що Чорнобиль є «рукотворним»).

Несподіваним новим аспектом теми в наступні роки виявляється не г а р а н т о в а н і с т ь уже досягнутого, здавалося, рівня відкритості, зокрема в доступі до архівів. За свідченням В. В'ятровича, спостерігаються спроби зворотного засекречування вже відкритих даних.

«Я думаю, що вони приховували не стільки інформацію про наслідки Чорнобиля, тому що це вже було більш-менш відомо, зокрема, через закордонні публікації. Вони радше приховували документи КДБ, адже у них містилися методи приховування інформації. Для них були важливішими методи, як дискредитуються люди, як намагаються вигадувати фейкові новини про те, як привозилися журналісти із закордону – спочатку комуністичних видань, із Західної Європи, які писали, що насправді нічого поганого не сталося, а потім і західних видань, які спонсорувалися атомними станціями на Заході і хотіли, щоб паніки було менше. Мені здається, що якраз в часи вже незалежної України, особливо при Януковичі, їх більше бентежило, щоб українці не бачили і не розуміли цих прийомів, адже їх активно хотіли використовувати й представники цієї влади.

Пам'ятаю, як у 2008 році став керівником архіву Служби безпеки України, і як було багато спротиву навіть всередині самої системи СБУ, суть якого полягала в тому, що ми не можемо викривати методи дії комуністичних спецслужб, бо вони можуть бути корисними у сьогоденні. Мене це тоді просто шокувало, тому що я, як історик, прекрасно знав, якими були методи дії комуністичних спецслужб. Очевидно, що говорити про щось подібне, що

⁴ У спілкуванні журналіста з філософом М. Поповичем наводиться один з тодішніх жартів: – Які у вас величезні кавуни! – Це не кавуни, це виноград. – А кабачки які великі! – Та це горох. – А соловейко як виспіває! – Це не соловей, це лічильник Гейгера. Репрезентативну підбірку див. [7].

⁵ Симптоматично, що дослідниця вибрала для епіграфу рядки пісні «Чорнобиль форева» групи «Скрябін».

може і має використовуватися у незалежній Україні, це автоматично визнавати, що Україна точно далеко не демократична держава і не збирається рухатися в бік такої держави.

Тому, власне, одним з перших кроків нової влади у 2010 році на чолі з Януковичем і з новим керівником Служби безпеки Хорошковським була спроба знову загнати цю інформацію, знову закрити архіви. Буквально на першій пресконференції Хорошковського прозвучала теза, що всю правду, яку треба було відкрити, ми вже відкрили, на цьому досить. Тоді почалася системна робота не просто зупинення подальшого відкриття архівів, а назад закривання. Так, було створено спеціальну комісію, яка наново засекречувала документи, в тому числі ті, які стосувалися і Чорнобильської катастрофи» [4]. Питання, яке, схоже, в цьому контексті не спадає на думку (у світлі формули, хто не знає історії, приречений на її повторення): що коли наступного разу за відповідної ситуації випробувань оператор натисне кнопку, яка має екстрено зупинити не один (як у квітні 86-го), а ч о т и р и реактори?

Новим поштовхом до зацікавлення темою став відомий мінісеріал «Чорнобиль» від НВО, який пожвавив не лише дискусії, а й туристичні потоки до Зони. Торкаючись проблем, які постають у цьому контексті, авторка фільму «Люди зони», яка багато років працювала з чорнобильською темою, оповідає:

«Зона згуртувала навколо себе дуже багато цікавих людей. Це і переселенці, і люди, які там зараз проживають, і люди, які поїхали туди розвивати науку, і ті, хто піклуються про нашу з вами безпеку просто зараз, бо працюють на четвертому енергоблоці. І мені було цікаво показати сьогоднішню зону їхніми очима, розповісти про них, спробувати зрозуміти їхню мотивацію. Ну от чому фахівці такого рівня, які можуть знайти роботу будь-де в Україні і навіть за кордоном, їдуть у зону відчуження? І, звісно, поговорити про те, що буде далі. За 35 років зона сильно видозмінилася. Якщо раніше це був населений регіон, то зараз – царство тварин».

І на питання щодо ставлення до туризму в зону відчуження відповідає: «Моя думка щодо туристів у зоні відчуження дуже неоднозначна. Є люди, які їдуть для того, аби побачити все на власні очі, щоб зберегти це у пам'яті і передати свої враження іншим. Як на мене, такий вид туризму позитивний. Якщо це безпечно, з повагою до цього місця, з метою пізнання. Але є і абсолютно інший вид туризму, коли люди сприймають це як пригоду. Вони одягають комфляж, уявляють себе сталкерами, ведуть себе без найменшого натяку на повагу, наприклад, фотографують дозиметр, який показує шалені цифри, і при цьому посміхаються, показують пальцем “клас”. У мене навіть особисто були конфлікти з такими туристами: такий рівень радіації – не привід зробити радісне селфі, а привід подумати, що 35 років тому саме через це загинуло багато людей»⁶ [9].

Таким чином, Чорнобильський наратив, відігравши на початку роль імпульсу, звільнюючого суспільство від заручництва, залишається невичерпним джерелом поглиблення рефлексії щодо граничної відповідальності людини за модерної доби, ставлячи перед дослідниками щоразу нові проблеми.

Список використаної літератури

1. Плохій С.М. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. Харків : Бібколектор, 2019. 395 с.
2. Валентина Шевченко: «Провести демонстрацію 1 травня 1986-го наказали з Москви». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36971/>.
3. Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988). Київ : Інститут історії України НАН України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2017. 830 с.

⁶ Пор. з обговоренням подібної проблеми в [10].

4. Чорнобиль – історія про те, як приховування правди коштує життя людей: розмова з істориком Володимиром В'ятровичем. URL: <https://espresso.tv/article-chornobil-istoriya-pro-te-yak-prikhovuvannya-pravdi-koshtue-zhittya-lyudey-rozmova-z-istorikom-volodimirom-vyatrovichem>.
5. Яковлева В. Чорнобиль для кожного: пост-чорнобильське дитинство в Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/yakovleva-chornobyl-for-everyone/>.
6. Утопія – аварія – катастрофа: візія Чорнобиля в оптиках сьогоденішнього світу. URL: https://lb.ua/culture/2021/07/19/489455_utoriya_avariya_katastrofa_viziya.html.
7. Жолдак Б. Грибочки з-під Чорнобиля. *Єзуець*. 2001. № 8. С. 144–162.
8. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм. Київ : Критика, 2005. 263 с.
9. Толокольнікова Т. Чому українці їдуть жити і працювати у зону відчуження? Розповідає авторка фільму «Люди зони». URL: <https://suspilne.media/culture/125779-comu-ukrainci-idut-ziti-i-pracuvati-u-zonu-vidczuzenna-rozpovidae-avtorka-filmu-ludi-zoni/>.
10. Feldman J. & Musih N. Selfies in Auschwitz: Popular and contested representations in a digital generation. *Memory Studies*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1177/17506980221101111>.

CHERNOBYL META-NARRATIVE AND TESTIMONY. THE DIMENSION OF RESPONSIBILITY

Eduard Shcherbenko

The Kyiv History Museum

7 Bohdan Khmelnytskyi St., 01030, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8706-9195>

The article is devoted to the identification of changes in the Chernobyl narrative in the Ukrainian socio-political discourse in the context of rethinking the scale of events over time. The generational dimension of the problem becomes important, in particular, the change in the reflexive tools of actors-narrators, which includes the transition from the optics of utopia to catastrophic and then tragic vision. A paradoxical element on this path is the component of irony (noted in particular in the work of T. Gundorova), which has become the dominant feature of Ukrainian postmodern literature. Taking into account the experience of the generation whose childhood was marked by Chernobyl allows us to identify a special transitional stage in the formation of the national imagined community of the late and post-Soviet era, when the Chernobyl trauma plays a dominant role: 'Chernobyl' and 'Ukrainian' become mutually determinative for a certain period of time. The awakening of civil society and the transformation of environmental issues into a cornerstone of the public agenda have largely determined the point of no return on Ukraine's path to independence. At the same time, such a development scenario was not guaranteed, as evidenced by the Belarusian case, where a similar mobilisation of civil society did not take place. The development of the Chernobyl theme takes a new turn after Fukushima (2011), when the Chernobyl phenomenon becomes a matrix in the interpretation of current events. At the same time, the concept of responsibility takes on a new dimension when it turns out that the seemingly self-evident order of openness in access to information about events that are fateful for humanity is not guaranteed and that it must be defended. A new stage in the reflection on the Chernobyl phenomenon is marked by a well-known mini-series that revives discussions and promotes tourism to the exclusion zone, which at the same time poses new challenges for researchers.

Key words: challenge, Chernobyl, generation, narrative, socio-political discourse, trauma.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026